

MOBBINGNING O'SMIRLIK DAVRIDA KELIB CHIQISHINING SABAB VA OQIBATLARI

Usmonova Nargiza¹

Qo'qon universiteti

KEYWORDS

mobbing, zo'ravonlik, to'da,
boykot, emotsional zo'ravonlik,
jismoniy
zo'ravonlik, agressivlik, ijtimoiy
izolyatsiya, intellekt,
tendensiya.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'smirlar orasida sodir bo'ladigan mobbing turlari, uning kelib chiqishi sabablari va salbiy oqibatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, mobbingning oldini olish yo'llari bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15362554**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan zamonamizda yoshlarning ayniqsa maktab o'ruvchilarining ta'lim va tarbiyasi eng asosiy masalalardan biridir. Chunki ta'lim va tarbiyaning asosiy masala bo'lmoqligi kelajak avlodning ajdodlar silsilasini davom ettirishi vatan ravnaqi yurt farovonligining asosiy omilidir. Ta'lim va tarbiya olishning asosiy mezonlari bu maktab masalasi hisoblanadi. Ayni damda siz bilan biz yashab turgan jamiyatda umumiy o'rta ta'lim maktablarida eng ko'p uchraydigan muammolardan biri mobbing masalasidir.

Mobbing – (maktablarda) bu sinfdoshlar yoki bolalar guruhini uzoq muddatli qo'rqitish. Bu zo'ravonlik jismoniy zo'ravonlik xususiyatiga ega bo'lishi shart emas. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida mobbing ko'pincha psixologik shaklda, ya'ni haqoratli so'zlar, shafqatsiz masxaralar, ijtimoiy boykotlar orqali namoyon bo'ladi. Mobbingni boshdan kechirayotgan o'smirlar uchun odatdagi maktab kuni bir qator ofatlar va xo'rliklardan iborat bo'ladi. Mobbing - bu jamoada bolaga nisbatan ruhiy bosim o'tkazishning bir shaklidir. Maktabda sinfdoshlar orasidagi mobbing holatlari juda keng tarqalgan. Bolalar ko'pincha boshqalardan nimasi bilandir ajralib turadigan bolalarga bosim o'tkazishadi. Individual o'z-o'zini o'xshatish minimallasadi, chunki guruhning har bir alohida a'zosi o'zini butunlay guruh ixtiyoriga berib, guruhning boshqa a'zolari bilan birlikda qoniqish hissini tuyishadi. Misol tariqasida o'smirlar bandasini (guruhi), soldat-maradyorlarni, shahardagi ommaviy

¹ Qo'qon universiteti "Pedagogika va Psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

tartibsizliklar qatnashchilarini va skandinavlar mobbing deb atovchi (ingl. mob – to'da bo'lib o'rab olib hujum qilmoq) – maktablarda kuchsiz, himoyasiz o'quvchilarni doimiy do'pposlash hodisalarini olish mumkin. Yolg'iz holda hatto eng janjalkash o'smir ham o'z qurboniga yomon so'z ayta olmaydi yoki hujum qila olmaydi.

"Mobbing" atamasi ilk bor 1958-yilda avstriyalik olim Konrad Lorenz tomonidan hayvonot olamida zaif hayvonlarning kuchli raqiblarini qo'rqitish va ularga qarshi kurashish uchun qabul qilingan xatti-harakatlarini aniqlash uchun ishlatilgan. Shvetsiyalik shifokor Pol Xayneman "mobbing" atamasini bolalar orasida kuzatgan zo'ravonlikning bir qator holatlarini tasvirlash uchun ishlatgan. 1980-yillarda shved psixologi Xaynts Leymann Shvetsiyadagi korxona va tashkilotlardagi mehnat jamoalarida tez-tez kuzatadigan muammoli, zo'ravonliklarni qandaydir tarzda nomlash kerakligini tushunadi va buning uchun "mobbing" atamasini qo'llaydi. Leymann mobbingni "bir yoki bir necha shaxslar tomonidan, asosan, bir shaxsga nisbatan muntazam ravishda yo'naltirilgan, odamni nochor va himoyasiz holga keltiradigan hamda ko'rib chiqilayotgan shaxsni o'zi bo'lgan davlatga bo'ysundiruvchi dushmanona va axloqiy bo'lmagan muloqot" deb ta'riflaydi. Isroillik sotsial psixologlar Yorama Yaffe va Yoel Iynonalarning tadqiqotlarida jahli chiqqan talabalar o'z jahllarining ehtimol tutilgan aybdorini guruh bo'lib yolg'iz holdagiga qaraganda kuchliroq elektr zaryadi bilan jazolashgan. Boshqa bir tadqiqotda yolg'iz jazolovchilar elektr zaryadini asta-sekinlik bilan orttirishgan bo'lsa, guruhda bu tendentsiya keskin ortgan. Bularning hammasi guruh agressiv tendentsiyani qutblashtirish va sharoitni individual agressiv reaksiyaga sabab bo'lsa, birlashganda guruhiy o'zaro hamkorlik uni keskin orttirishini isbotlaydi. Individual qaror qabul qilishda ishtirokchilar noto'g'ri javob uchun jazo sifatida elektr zaryadlari miqdorini asta-sekin orttirib borishgan. Guruhda qaror qabul qilish bu tendentsiyani qo'shimcha qutblashtiradi.

Jozef Mikolich rahbarligidagi tadqiqotchilar guruhi guruh individning tabiiy agressivligini kuchaytirishini aniqlaganlar. Eksperimentning bitta qatnashchisi hammaga model yasash uchun zarur bo'lgan detallarni o'zlashtirib olib, keyin ularni boshqalarga pulga sotgan. Alohida ishlayotganlardan farq qilib, guruh bo'lib ishlayotganlar aybdorga ko'proq ta'na-malomatlar yog'dirganlar.

Norvegiyalik psixolog Erling Rulanning fikricha, ijtimoiy mobbingning quyidagi turlari mavjud:

1) Og'zaki (Verbal) mobbing. Qurbon doimo haqoratlar, masxara-mazahlar, laqablar va xo'rlanishlarga uchraydi. Ba'zan aytilgan qo'pol gap urgandan ko'ra qattiqroq ta'sir qiladi, shuning uchun ham og'zaki tahqirlashlarga uchragan bola depressiyaga duchor bo'ladi va stresslar ta'sirida bo'ladi.

2) Jismoniy mobbing. Mobbingning bu turiga jismoniy kuch ishlatishlar ya'ni tepishlar, mushtlashishlar xosdir. Bu kabi xo'rlanishga yo'liqqan bola yaxshi jismoniy kuchga ega bo'lmaganliklari sababli ruhan va jismonan aziyat chekadilar. **3) Boykot-gaplashmaslik, umuman aloqani uzish.** Mobbingning bu shakli ko'proq qizlar jamoasida uchraydi. Qizlar jismoniy kuch ishlatishga moyil bo'lmaganliklari sababli, ular o'z qurbonlarini e'tiborsiz qoldirishlari, jamoaga qo'shmaslik yoki g'iybat qilish orqali

jazolashadi. Bolalar mobbingi bilan birga maktabdagi zo'ravonlikliklar ham mavjud. Maktabdagi zo'ravonlik - bu bolalar orasida yoki o'qituvchilarning o'quvchilarga yoki juda kam uchrovchi xolat-o'qituvchilarning o'quvchilarga nisbatan kuch ishlatuvchi zo'ravonlik turi. **Maktablardagidagi zo'ravonlik emotsional va jismoniyga ajratiladi.**

Emotsional zo'ravonlik jabrlanuvchida emotsional zo'riqishni yuzaga keltiradi, uni xo'rlaydi va o'z-o'ziga bo'lgan bahosini pasaytiradi. Emotsional zo'rlik turlari quyidagilardan iborat:

1. Boshqa bolalar oldida xaqoratlash, masxara qilish, laqab qo'yish, to'xtovsiz ogohlantirish, bahoning ob'ektiv emasligi, ustidan kulish tahqirlash va boshqalar;

2. Izolyasiya, jabrlanuvchi bilan muloqotdan bosh tortish (bola bilan birga o'ynashni rad qiladilar, gaplashishni umuman xohlamaydilar, bitta partada o'tirishni xohlamaydilar, tug'ilgan kunlarga taklif qilmaydilar);

Jismoniy zo'rlik ostida o'quvchiga nisbatan jismoniy kuch ishlatish natijasida jismoniy jarohat olish ehtimoli mavjud holat tushuniladi. Jismoniy zo'rlikka-zarb bilan urish, kaltaklash, tepish, sochidan yulish, tarsaki tushirish, narsa va buyumlarini olib qo'yish va buzish kabilar kiradi. Odatda emotsional zo'rlik jismoniy zo'rlik bilan birgalikda keladi. Jabrlanuvchi istalgan bola bo'lishi mumkin, ammo odatda bunga kuchsizroq yoki boshqalardan ajralib turuvchilarni tanlashadi. Bunga quyidagi bolalar tushib qoladi:

-jismoniy yetishmovchiligi mavjud bolalar - ochki taqadiganlar, qulog'i past eshituvchilar yoki harakatida buzilishi borlar; hulqi bilan ajralib turuvchi - kamgap yoki impulsiv hulqli bolalar; tashqi ko'rinishi bilan ajralib turuvchi - sepkilli, qulog'i katta, oyog'i qiyshiq, bosh shakli, tana og'irligi alohida bo'lgan bolalar; ijtimoiy malakalari yetarlicha rivojlanmaganlar;

- maktab oldida qo'rquvi mavjudlar;

-jamo'a hayotida tajribasi yo'qlar (uy bolalari);

- kasalliklari mavjud bolalar - epilepsiya, tutqanoq, duduqlanish, enurez, enkoprez, nutq buzilishlari - dislaliya, disgrafiya, dileksiya, diskalkuliya va boshqalar...

- intellekti past va ta'lim olishga qiynaluvchi bolalar.

Bolalardagi zo'ravonlikdan keying asoratlar va zo'ravonlikdan keyingi paydo bo'luvchi buzilishlar ishga yaroqlilik darajasini barcha sohalarini qamrab oladi. Ular shaxsni kelajakda rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi turg'un shaxsiy o'zgarishlarga olib keladi. Bolalarga qattiq va beshafqat munosabatning yaqin va kelajak oqibatlari ajratiladi. Yaqin oqibatlarga quyidagilar kiradi: jismoniy jarohat va zarar yetkazish, shuningdek, miya chayqalishi sindromi uchun xarakterli bo'lgan bosh og'rig'i, qayd qilish, xushdan ketish yosh bolani yelkasidan ushlab qattiq silqitganda rivojlanadi. Yuqorida aytilgan belgilardan tashqari, bu sindromda ko'zga qon quyilishi kuzatiladi. Yaqin oqibatlarga shu qatorda har qanday agressiyaga, ayniqsa jinsiy zo'ravonlikka javoban paydo bo'luvchi o'tkir psixik buzilishlar ham kiradi. Bular qo'zg'aluvchanlik, qayergadir qochishga, berkinishga intilish, yo chuqur tormozlanish, tashqi berfarqlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Biroq ikki holatda ham bola qo'rquv, vahima va nafratni o'tkir qayg'urish bilan boshdan o'tkazadi. Katta yoshdagi bolalarda o'zidan qoniqmaslik hissi bilan bog'liq og'ir depressiya rivojlanishi

mumkin.

Kelajak oqibatlariga quyidagilar kiradi:

- jismoniy va psixik rivojlanishdagi buzilishlar,
- turli somatik kasalliklar,
- shaxsiy va emotsional buzilishlar.

Jismoniy va psixik rivojlanishda kuzatiladigan buzilishlar quyidagilardan iborat.

1. Jismoniy jazo og'ir bo'lgan, bola shaxsiga qaratilgan so'kish "tarbiya metodi" hisoblangan yoki e'tibor, mehrdan mahrum qilingan bolalar masalan, otaonasi alkogolik bo'lgan oilalarda yashovchi ko'pchilik bolalarda jismoniy va nervpsixik rivojlanishida kechikish belgilari mavjud bo'ladi.

2. Emotsional va jismoniy zo'rlik sharoitida tarbiyalangan bolalar shaxsining deformasiyasi kuzatiladi. Do'stona bo'lmagan, zulmkor sharoit o'ziga-o'zi bo'lgan bahoning pastligiga olib keladi. Xo'rlanish, jazolash, qo'rqitish, jismoniy zo'rlik ob'ekti bo'lgan kichkina bola o'zini istalmagan va sevilman his eta boshlaydi, o'ziga nisbatan dushmanlik va nafrat bilan munosabatda bo'ladi. Istalmaganlikni sezish unda o'zining mavjudligidan uyalish va aybdorlik xissini uyg'otadi. Shuning uchun bunday bolalar nimagadir kerak bo'lish uchun ham zo'rliklarga qarshilak qilmaydi. Shunday qilib, emotsional zo'rlik qurboni bo'lgan bola u yomonligi, hamma sohada qobiliyatsizligi fikri bilan o'sadi. Keyinchalik u o'zlashtirgan xulq patternini o'z hayotida, o'z bolalari bilan munosabatda ham qo'llaydi.

3. Beshafqat munosabatlarga duch kelgan bolalar bo'y yoki og'irligi bilan tengdoshlaridan ortda qoladilar. Ular kechroq yura boshlaydilar va gapiradilar, kam kuladilar, maktabda ham sezilarli ortda qoladilar. Bunday bolalarda ko'pincha "be'mani odatlar" kuzatiladi: barmoqlarini so'rish, tirnoq tishlash, qimirlash (tebranish) kabilar.

4. Ehtiyojlari va qiziqishlari qondirilmagan bolalar tashqi ko'rinishi ham boshqacha bo'ladi: ko'zlari shishgan, uyqusiragan, rangsiz yuz, taralmagan, yuvilmagan soch, tartibsiz kiyim, pedikulyoz toshmalar, kiyim va badandagi yoqimsiz hidlar. Mobbingning yuqoridagi turlari va maktabdagi zo'ravonliklar bolani ruhan izdan chiqarishi mumkin. Muttasil davom etgan kamsitilishlar, bolaning xali chiniqib ulgurmagan ruhiyatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mobbing bilan uning ilk bosqichlaridayoq jiddiy kurashish lozim. Bola sinfdoshlari yoki o'qituvchisi tomonidan qanchalik uzoq va qattiq taxqirlansa, keyinchalik yana jamoaga qayta qo'shilishi yoki yangi jamoaga moslashishi shunchalik sekin va qiyin kechadi. Bolalikdagi taxqirlarning asoratlari qurbonning kelajakdagi hayotida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ota-onalar muammoni aniqlashlari va bolani bu holatdan qutqarishlari lozim. Mutaxassislarning olib borgan tadqiqotlariga ko'ra mobbing yoki maktabdagi zo'ravonlik ba'zi holatlarda o'z joniga qasd qilish ya'ni suitsid bilan yakunlanishi mumkin. Shuning uchun bir qator rivojlangan mamalakatlarda maktab mobbingi muammolari bilan davlat siyosati darajasida kurashiladi. Masalan, Shvetsiyada maktab bolalari uchun o'zaro muloqot qilishning maxsus qoidalari ishlab chiqilgan va bu qoidalar bolalar orasida keng targ'ib qilinadi, o'rgatiladi. Tanaffuslar vaqtida o'qituvchilar maktab hovlisida bolalarni hushyorlik bilan kuzatadilar, nizo chiqqanda esa o'qituvchilar bolalarni himoya qilishga va muammoni bartaraf etishga majburdirlar.

Mobbingga duchor bo'lgan bolani qanday aniqlashda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- bola sababini aytmay maktabga borishdan bosh tortadi;
- o'z xonasiga qulflangan bolishni ma'qul ko'radi;
- bolaning o'zlashtirishi keskin pasayib ketadi, xatto eng sevimli fanlaridan ham doim yomon baho ola boshlaydi. Bola har doim yomon, tushkun kayfiyatda bo'ladi, kam kuladi;
- ota-onasi va yaqinlari bilan gaplashishni istamaydi; - ishtaxaning yo'qolishi; - real hayotdan internet olamiga ketish;
- jismoniy faollikning kamayishi;
- hayotning mazmuni haqida og'ir ruhiy mulohaza yuritish;

Yuqoridagi belgilarning barchasi ota-onalar va pedagog-psixologlarni sergaklikka chaqirishi lozim. Buning uchun ularga malakali pedagog-psixolog xodimlar samarali yordam berishlari mumkin. Mobbingda tez psixologik yordam berish zarur va bunda:

- 1) bolaning hayotida uning g'ashiga tegmas darajada ishtirok eting;
- 2) farzandingizning sinf rahbari bilan u haqida suhbatlashing;
- 3) bolani ayblamang;
- 4) mobbing qurboni va dilozorlarni yuzlashtirmang;
- 5) bolada salbiy sifatlarni tarbiyalamang (nafratlanish, o'ch olish, qasos olish kabi); 6) bolani psixolog qabuliga olib boring.

Maktabdagi zo'ravonlikka duch kelgan bolalarga konsultasiya berish jarayonida bola bilan kontakt o'rnatish psixolog uchun muhim. Bunda doimo bola haqida mehribonchilikni namoyon etishga urg'u berish lozim. Bola adekvat yoki noadekvat usullar bilan psixolog qanchalik u haqida qayg'urayotganini doimo tekshirib boradi.

Xulosa sifatida shuni aytib o'tish lozimki, mobbing ko'p muammoli mavzu bo'lib, uni psixologik, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy fanlar nuqtai nazaridan baholash va shunga mos ravishda hal qilish kerak. Noqulay mehnat sharoitlarining oldini olish kerak. Ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolar bo'lgan jabrlanuvchilar qo'llab-quvvatlovchi qo'llanmalar bilan ta'minlanishi, o'ziga ishonchini tiklash va yuridik yordam olish bo'yicha bilimlarga ega bo'lishda yordam berish kerak. Aksariyat mobbing qurbonlarining psixikasi jiddiy lat yeydi va ular o'zini hayotda hech qachon to'liq o'nglab ololmaydi. Mobbingni to'liq yo'q qilish imkonsiz, bu jamiyatda doimo u yoki bu shaklda davom etaveradigan hodisa. Ammo uning ta'sirini kamaytirish, yoxud oldini olish mumkin. Mobbing ta'sirini kamaytirish va unga ma'lum bir darajada qarshi kurashish uchun ijobiy psixologiyani o'rganish zarur, aytib o'tish kerakki ijobiy psixologiya insondagi patologiya va muammolarni emas, ko'proq insonlarning nekbinligi va bardoshlilikini qanday saqlab qolishini o'rganadigan fandır

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ruland, E.G. Maktabda zo'ravonlikni qanday to'xtatish kerak. Mobbing psixologiyasi, M.Ibtido, 2012. – 264 b.
2. <https://pkvolt.ru/uz/potolok/prichiny-mobbinga-i-protivostoyanie-emu-travlya-narabote-mobbing.html>

3. M.Otajonov, D.A.Salieva Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi.

5. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232- 237.

6. Usmonova Nargiza Raximjonovna. (2024). TARBIYA FANINI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(6), 256-259.

7. Usmonova Nargiza, & Ilyosjonov Shahboz. (2024). FRUSTRATSIYA HOLATIDAGI O'SMIRLARNI PSIXOLOGIK JIHATDAN TO'G'RI BAHOLASH. Universitet tadqiqot bazasi , 519-526. 8. <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/download/54/43/86> 9.

<http://conferences.neasmo.org.ua/ru/art/491>